

A „globalizáció” kortárs fogalma a 18. századból, a természetrajz-történeszek és utazók „globális öntudatából” ered. „A természet rendszerezése újfajta, európai kezdeményezés, az európaiak úgynevezett globális öntudatának új formája. A navigációs térképekkel ellentétben azonban a természetrajz olyan káosznak tekintette a világot, amelyből a tudós hozza létre a rendet” – írja Mary Louise Pratt útleírásokról és a transzkulturalitásról szóló könyvében.¹

Az utazóknak tudományos interpretáció-rendszere volt szükségük, hogy elmesélhessék tapasztalataikat, s leírassák és lerajzolhassák, mi mindennel találkoztak az épp felfedezett földrész feltérképezetlen területein. Átkeltek az óceánokon, távoli helyekre utaztak, és példányokat gyűjtöttek az új, ismeretlen országokban honos különböző fajokból. A természetrajz osztályozási rendszerének segítségével meg tudták különböztetni a lényegest a triviálistól, és rendet tudtak teremteni a sokféleségben. A távolság fölött aratott győzelem fontos része volt a globális öntudatnak: a felfedzők és utazók képesek voltak egymástól mérhetetlenül távoli kulturális és természeti jelenségeket is összekötni és értelmezni a természetrajz rendszerén belül. A *Wunderkammere*kkal és *curiosity cabinet*ekkel ellentétben a modern öntudat láthatatlan törvényeken és a tipológia paradigmáján alapult, és eleve tisztában volt a fejlődéssel, valamint az idő- és térbeli változásokat meghatározó szabályokkal. A korai kapitalizmus idején Linnaeus elmélete szabványosította a természeti világot; a természet rendszerezése megelőzte az ipari forradalmat. A viktoriánus elképzelésekben, a darwinizmusban és az életformák hierarchiájáról alkotott véleményekben az evolúció paradigmáját felváltotta a tipológia. A globális öntudat egyre jelentősebbé és elterjedtebbé vált.

A 18. század, majd a kolonializmus klasszikus kora uralta, felosztotta és irányította a bolygót – európai szempontból nem túl sikeresen, amint azt az első világháború is bizonyította. A valódi kérdés azonban nem az, melyik európai ország uralta a világot; a leglényegesebb a filozófia és írás kontrollja, amelyet ez az ura-

¹ Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes, Travel Writing and Transculturation*, London–New York: Routledge, 1992, 29–30. o.

lom gyakorolt, és amely az orientalizmus fejlődéséhez és virágkorához vezetett. A kolonializmus alapját a „*West and the rest*” elmélet alkotta. A fehér faj tagjai uralkodtak azok felett, akik e „*rest*”-hez tartoztak. Az úgynevezett faji térképek, az eugenetika és a civilizációs létra az intellektuális navigációs rendszer kulcsfogalmi voltak. Az osztályozási rendszer globalizálódott: az európaiak tudományos és technológiai felsőbbrendűsége volt az egyetlen általánosan elfogadott társadalmi gyakorlat, a dolgok egyetlen értelmezési módja. Az örök ellenség a primitivizmus volt. Bármilyen kulturálisan távoli társadalmat, osztályt vagy közösséget gondolkodás nélkül „primitívnek” bélyegeztek. A távolság meghatározó tényező volt a viktoriánus évtizedekben: az utazók egy kis csoportja tájékoztatta a közösséget, amelynek legtöbb tagja soha nem hagyta el közvetlen környezetét, a települést vagy falut, ahol élt.

A 20. században a távolság kérdése – amely a Geert Hofstede által megalkotott kategóriához, a „*power-distance*” metaforájához köthető – drámai átalakuláson ment át: a bolygó minden évtizeddel kisebb és kisebbé vált. Mivel e változásért elsősorban a rádiózás feltalálása és a telekommunikáció különböző formái felelősek, nem az utazók növekvő számára lehet következtetni belőle, hanem a „kis bolygó”-érzés megjelenésére.

Az egyidejűség felé mutató haladás első lépése a távírókészülék volt, amely mindmáig a modern társadalmak által létrehozott nyilvános tér legfontosabb és legjellemzőbb eleme. A távírókészülék volt a leghatékonyabb egységesítő eszköz a gyarmatosító kultúra kezében. Asa Briggs és Peter Burke egy 19. századi ausztrál véleményt idéz: „Nekünk, régi gyarmatosoknak, akik hosszú ideje elhagytuk Britanniát, nagy boldogság, hogy tanúi lehetünk ennek, a modern találmányok legtokéletesebbikének ... Azonnal terjesszük el a távíró.”²

A távírókészülék azonban, amint néhány évtizeddel később a telefon, amely utat nyitott az egyidejűség ígéretének földjére, az egyes személyek közötti kommunikációra korlátozódott. (Noha Budapesten történt egy kísérlet: Puskás Tivadar megindította a telefonos műsorszórást) A telefon a szabadság technológiája, ahogy Ithiel de Sola Pool tanítja, és az első lépést jelentette a nyilvános tér privatizálásának folyamatában. A távírókészülék és a telefon megjelenésének idején, amikor ezekhez a ritka eszközökhöz még igencsak korlátozottan lehetett hozzáférni, az új technológiák legfontosabb jellemzője egységesítést elősegítő képességük volt. Manapság, amikor ezek a technológiák virágkorukat élik – és a telefon mindenütt jelen van –, lehetővé teszik az egyéni kapcsolatok és a magánjellegű, meghitt terek kialakulását.

A média és a tér, a távolság legyőzéséért folytatott küzdelem történetének második fordulópontja a rádió volt, majd később a televízió. A műsorszórás, az

² Asa Briggs–Peter Burke, *The Social History of Media*, London: Polity Press, 2002, 141. o.

információ terjesztésének addig ismeretlen rendszere újfajta nyilvános teret, Monroe Price kifejezésével élve „médiateret” hozott létre. A médiateret cenzúrázott, szigorúan ellenőrzött, egységesített és egyidejű tér. A médiateret néhány évtizeden belül gyökeresen átalakított olyan fogalmakat, mint a külpolitika, a nemzetállamok érvényessége, a politikai közösségek jelentése, a kulturális hierarchia és a lojalítások piacának kánonjai. A médiateretben a távolság technológiai és politikai kérdéssé vált. Technológiailag csupán egy kiszámolható összeg: az energia, amelyre egy bizonyos távolság legyőzéséhez szükség van. Persze mindennek ára van: nagy távolságokat áthidalni nem olcsó feladat, és ez politikai nehézségeket is okozhat. Az ellenséges vonalakon keresztül átjuttatott üzenetek és rádióadások a háborús művészet részeivé váltak. A médiateret folyamatosan felügylették a korszak kapuőrei, a politikusok. A cenzúra más volt a demokratikus társadalmakban és más az egypártrendszerű Comecon (*Council for Mutual Economic Assistance*) országokban, de technológiailag nem volt különbség az ellenőrzés végrehajtásában. A médiateret nemcsak a politikai köröket befolyásolta, hanem valószínűleg a politikai viták természetét és a háborús technológiákat is újraformálta. A második világháborúban a rádiópropaganda kulcsfontosságú elemét alkotta a hadviselésnek; az Öböl-háborúban már a média volt a hadszíntér. A CNN nemcsak közvetítette a háborút, hanem részben létre is hozta.

A harmadik fordulópontra napjainkban zajló digitális forradalom: a konvergencia, a multimédia és az internet-forradalom jelenségei, valamint végül, de nem utolsósorban a különböző mobil és vezetékes vagy vezeték nélküli interaktív kommunikációs eszközök és szerkezetek új keletű összeolvadása. Ez a forradalom, ez az új paradigma újfajta társadalmi teret hozott létre: a kibertert vagy virtuális teret. A kibertér a köz- és a magánszektor közös tartománya, a virtuális identitás, a virtuális szomszédság és a virtuális távolság kifejeződése és megnyilvánulása. A kibertérben az olyan hagyományos fogalmak, mint a távolság vagy a nyilvános és a magánvilág közötti különbség, összedőlnek és eltűnnek. Vannak versengő közösségek, élénk verseny zajlik a lojalítások piacán, most is van kulturális csoportosítás, de mindez ellenőrzés és cenzúra nélkül, olyan kapuőrök nélkül, mint az uralkodó osztályok, a politikusok vagy a nemzetállamok. Mivel a kibertér mára visszafordíthatatlanul részévé vált a politikáról, a médiáról, a kommunikációról és a kulturális fejlődésről folytatott diskurzusnak, gyakran hangzanak el olyan vélemények, amelyek alul-, vagy túlbecsülik e szép új világ jelentőségét (például egyetemes szabadság – globális Nagy Testvér; digitális szakadék – korlátok nélküli világ stb.).

E virtuális tér – a globális öntudat – egyik fontos jellemzője, hogy nincsenek meg benne a 18. század kötelező kategóriarendszerei és osztályozási normái. Ebben az új világrendben, vagy, ha úgy tetszik, virtuális játszótéren, a virtuális távolság e világában benne rejlik az az alapvetően új lehetőség, hogy a kulturális

uralom hagyományos intézményei és a társadalmi felfogás szabályai gyökeresen megváltoznak.

A hálózaton kívüli világban számos olyan globális intézmény és szervezet létezik, amelynek működése a fizikai földrajzban gyökerezik, és amely a távolság hagyományos fogalmán alapuló technológiát képvisel. A következő példa rávilágít a médiatér és a virtuális távolság világa közötti különbségre. A WIPO, a *World Intellectual Property Organization* szinte minden országban elérte, hogy a parlament által jóváhagyott törvényhozás az intellektuális tulajdon európai megközelítését és fogalmát képviselje. Minden fejlett országnak el kell fogadnia, hogy az intellektuális tulajdon és a védjegy nem csupán jó üzlet, hanem egy olyan politikai filozófia kifejeződése is, amely az eredetiséget és az egyéniséget – kulturális és politikai hierarchiánk legkívánatosabb értékeit – mindennek fölé helyezi. (A zsenielmélet elképzelhetetlen lenne eredetiség és egyéniség nélkül.) Mégis mindannyian tudjuk, mi történt az interneten: a nyomtatott sajtó és a sugárzás évszázadain át kialakult intellektuális tulajdon uralma egy szempillantás alatt véget ért. Mindez nem csupán az MP3-aknak köszönhető, vagy a különböző digitális adatbázisok és gyűjtemények folyamatos, az egész világot átszövő cserélődésének és vándorlásának egy olyan kibertérben, ahol a távolságnak már nincs szerepe, ahol a földrajzi határokkal már csak tündérmeseként találkozhatunk a kulturális emlékezet kertjében, vagy esetleg egy weboldalon, amely megőrökíti ezt a történelmi fantáziát. Az új fejlesztések gyakran egyszerűen elutasítják vagy figyelmen kívül hagyják a szerzői jogot.

A valódi forradalom abban a tényben rejlik, hogy ma létezik egy világ, az együttműködés világa, a virtuális szomszédság a kibertérben, ahol bárki találkozhat bárkivel, és már csak az a kérdés, hogy milyen navigációs rendszert használjunk. Óriási különbség van a nagy felfedezők kora és a mai kor, a globális öntudat kora között. A múltban a földrajzi térképek gyűjteménye, a navigáció művészete és a természetrajz megfellebbezhetetlen irányítási rendszert alkotott.

Az internet esetében ez azonban egészen másképp fest: a navigációs rendszerek és a felfedezetlen kibertér egymás mellett léteznek. Néhány új keletű jelenség rövid elemzést érdemel:

1. A virtuális archívumok és az *Open Source Movement* a virtuális távolság legjelentősebb vívmányai közé tartoznak: bárki közzé teheti kulturális termékét, és begyűjtheti magának, amire szüksége van. A virtuális és személyes archívumok a mobil interaktív kommunikációs intézmények legjobb példái: a virtuális archívumok folyamatosan alakulnak, soha nincs végleges változatuk. Az interaktív archívumok átszabják az írott és a szóbeli kultúra közötti hagyományos határokat. Mi egy e-mail-archívum? Ki a gyűjtő? Mit gyűjt a gyűjtő: az üzenetek láncolatát? Ahogy Brewster Kahle internetes archívuma (www.archive.org) mutatja, az sem világos, egyáltalán mi egy internetes archívum.

Van-e értelme különbséget tenni az eredeti és a másolat között egy digitális adatbázis esetében? Hogyan kezelje a médiarégészet a digitális másolatokat? Brewster Kahle archívumára hatással volt az alexandriai könyvtár, a Muszeion. De hol van Alexandria a kibertérben? Az én képernyőmön? Kinek a képernyőjén?

2. Személyre szabott, a *collaborative filtering*en alapuló megoldások, új határ a magánjellegű és az egyéni között. Ez kulcsfontosságú: az egyéni kibertér részleges, mindig változó, átmeneti jellegű információrendszert jelent.
3. A transzpublikációs rendszer, Ted Nelson elmélete, aki a Xanadu alapító atyja és a hypertext feltalálója. A transzpublikáció az internet szerzői jogi rendszere: felismeri az együttműködés jelentőségét az intellektuális termékekben. A mű nem létezik végleges formájában, csak az állandó kommunikáció folyamatában. Ezt az állandó tevékenységet dokumentálják az archívumok.
4. A *curiosity cabinet* mint érvényes gyűjtemény reneszánsza: a kívülálló művészek és gyűjtők, valamint a marginalizált kultúra elismerése és értelmezése. A hagyományos kulturális hierarchia vége.
5. A globális, ideológiai alapú intézmények (például a WIPO és a UNO) összedőlése, és a globalizációt radikálisan bíráló intézmények felemelkedése. A multikulturalizmus, az avantgárd és az ellenkultúrák feltámadása.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a virtuális távolság világa az új szabadságok és jogok, az új kulturális identitást hordozó technológiák, az új elvek és az eredetiség, a kommunikatív, párbeszéd alapú személyiségek és közösségek világa: új kreativitás, új művészeti formák, új globalizáció-diskurzus.

A virtuális távolság világa az új művészi tevékenységek és a globalizáció ellen indult mozgalmak új formáinak világa. Létrejöttek új technológiákon alapuló *widerstandformen*: SMS-ek, mobiltelefon-hívások, e-mailek, internet – digitális folytonosság a politikai szabadság és a közösségteremtés új technológiáiban.

